

TEENEKAT TEADLAST EI TOHI UNUSTADA

Karl Kurro, kodu-uurija

Viljandi Jaani koguduse kalmistul Riia maantee poolt Vabadussõjas langenute haudade suunas kulgeva raja serval asub püstjas graniidist hauakivi. Selle ülaosale on raiutud ladina risti kujutis, allapoole hauas puhkaja nimi tiitli ja eludaatumitega ning üsna allservale piiblisalmiga lõppev hauakiri:

PROFESSOR
FRIEDRICH DREYER
GEB. 9. SEPT. 1879. GEST. 1. FEB. 1934.

*

ICH WILL DICH SEGNET, UND
DU SOLLST EIN SEGEN SEIN.

Käabas on, küllap hoolitseva käe puudumisest, aastakümnete tuultes laiali kantud ja hauaplatski naaberkalmude poolt ahtakeseks surutud. Kuid punaka graniitse hauamärgi poleerpind ning matjalt hallikad raidkirjad sellel on nagu äsja valminud, andmata märku püstitamisest möödunud aastakümnetest.

Nähes samas hulgaliselt hiliste ülematmistega hõivatud hauaplatse, tekib mulje, et seda vaevalt aimatavat kääbast on kaitsnud hauamärgi graniitne, möödunud aastakümneid trotsiv värskus ja ilmselt ka pieteeditunne sellesse raiutud professoritiitli vastu.

Professori haud väikelinna kalmistul – see pole just sageli esinev nähtus. Aga kui ma neli aastakümnet tagasi Viljandisse elama asudes hauatähist märkasin ja viljandlastelt nende kodukalmistul puhkava professori kohta teateid püüdsin saada, siis see ei õnnestunud. Isegi põlisviljandlased ei teadnud professor Friedrich Dreyerist (ka Dreier) midagi. Selgust ei toonud ka EE, EBLi, ENE ega muu teatmekirjanduse uurimine. Ka vanades surmadaatumi-järgsetel päevadel ilmunud Viljandi ajalehtedes avaldatud surmateadete ja kaastundeavalduste läbivaatamine ei andnud tulemusi. Kadunu kõrge ameti tõttu pidanuks tema matus ometi tähelepanu äratama. Seda enam, et tegu oli veel paremas meheas lahkunuga. Kahjuks jäid läbi vaatamata tollal erifondides asunud saksakeelsed ajalehed, kuigi hauakirjade keel selle vajalikkusele viitas.

Esimesed teated professor Dreyerist kui Eesti tehnikateaduse ajaaloos tähelepanuväärivat rolli omavast teadlasest said tuntumaks alles 1986. aastal, kui Tallinna Polütehnilise Instituudi 50. juubeli puhul anti

välja kapitaalne teos selle õppeasutuse tegevusest ja õppejõududest.¹ Selle isikunimede registris on kirje: “Dreyer, Friedrich (1879–1934), prof. 1918...”, millele järgneb rida viiteid lehekülgedele, kus käsitletakse nimetatut tegevust Tallinna Tehnikumi õppejõuna koos lühimärkustega tema varasema töö kohta.² Registris toodud isiku ees- ja perekonnanimi, professoritiitel, samuti sünni- ja surmadaatumid langevad kokku hauakivisse raiutuga, seega pole kahtlust, et tegu on sama isikuga.

Viidatud tekstides kirjeldatakse Eesti iseseisvuse algaastail valitsetud tehnikat ja majandust tundvate spetsialistide teravat puudumist, selle põhjusi ning seda, kuidas probleemi lahendamaks asuti. Juba mõni kuu pärast Vabadussõja lõppu langetas Asutav Kogu otsuse asutada “tegelikke insenere, arhitekte ning tehnikuid” ettevalmistav kõrghariduslik õppeasutus – Tallinna Tehnikum.² Vastavalt põhikirjale võisid selles õppejõududena tegutseda vaid kõrgharidusega spetsialistid vastavalt oma erialale. Selle nõude täitmisega raskusi ei tekkinud, sest aastail 1920–1921 pöördus kodumaale tagasi hulk Venemaal tegutsenud kõrgharidusega tehnikaspetsialiste. Tehnikum alustas tööd 1920. aasta sügisel riikliku õppeasutusena. Õppejõududeks õnnestus leida kõrge kvalifikatsiooniga ning suurte praktilise töö kogemustega tehnikaspetsialistid, nende hulgas viis professorit. Tuntum neist on endine Petrogradi Teedeinseneride Instituudi prorektor, professor Ottomar Maddison, kes etendas erakordselt tähtsat osa tehnikumi õppeplaanide koostamisel ja õppetöö kvaliteedi tagamisel. Teisena nimetatakse endist Petrogradi Polütehnilise Instituudi prorektorit, professor Friedrich Dreyerit, kes oli olnud samaaegselt ka Petrogradi Põllumajanduse Instituudi dotsent ja professor ning aastast 1918 ka prorektor ja Vene Teaduste Akadeemia Plaatinakomitee sekretär. Professor Dreyer õpetas tehnikumis keemiat, soojusõpetust ja mehaanilist tehnoloogiat. Ta oli lõpetanud 1903. a Tartu Ülikooli keemiateadlasena ja valitud professoriks 1918. a.³

Kolmas nimekamatest saabujatest oli Peterburi Kunstide Akadeemia akadeemik ja riigi kunstitöökodade professor, Saaremaalt pärit Aleksander Poleštšuk, kes hakkas tehnikumis õpetama hoonete ruumi- jaotust, arhitektuuri ja muid ehitustega seotud aineid.

Järgmised kaks viiest tehnikumi õppejõududena tööle asunud professorist olid Robert Gutman ja Dimitri Russky, kes töötasid tehnikumis lühikest aega. Esimene neist õpetas meteoroloogiat ja teine kanalisatsiooni- ning sanitaarseadmeid.

Friedrich Dreyer üliõpilasena

Professor Dreyeri kohta Eesti esimese tehnikaõppeasutuse asutamisel ja eesti-keelse tehnikateadlaste kaadri kasvata-misel iseloomustab fakt, et aastail 1918–1936 Tallinna Tehnikumis õpetajatena töötanud 80 inimesest olid professorid ainult eelnimetatud viis, neist töötasid seal pikemat aega vaid kolm.²

Tehnikumi kuue osakonna hulka kuu-lusid ka masinaehituse ja laevaehituse osakonnad. Nende õppeplaanis oli soo-justehnilise kallakuga õppeainetest soojusõpetus, aurukatlad ja küttetehnika, aurumasinad ja -turbiinid, gaasimooto-rid, vedurid ja rongide liikumise mehaa-rika, lennumasinad ning automobiilid. Nende õppeainete juhtivaks õppejõuks oli professor Dreyer. Soojustehnika osakond korraldas ka võrdlusproove sisseveetavate sisepõlemismootorite ja traktoritega, selgitamaks nende sobivust Eesti oludes. Uuriti põlevkivi raskeõlide kasutatavust traktorikütusena, korraldati põlevkivibensiini ja import-bensiini võrdluskatseid. Märkimisväärse osa tööst moodustas kohalike masinaehitajate nõustamine.⁴

Et polnud veel olemas eestikeelseid õpikuid, siis tegid õppejõud eesti-keelse tehnikaalase õppekirjanduse loomisel märkimist väärivat tööd. Õppetöö käis küll emakeeles, kuid eesti tehniline oskuskeel oli veel olematu. See tuli alles luua. Õppejõud, enamasti küll eestlased, olid kõik muukeelse kooliharidusega. Tunnustust vääriva missioonitun-dega rakendusid nad keeleloomesse, mis oli äärmiselt oluline ka ees-ti kultuuri arengu aspektist. Vähem kui kümne aasta jooksul ilmusid eestikeelsed kõrgkooliõpikud enam-vähem kõigis tähtsamates inseneri-ainetes.⁴ Selles tegevuses osales agaralt ka professor Fr. Dreyer. Tema sulest ilmus 1928. a esimene eestikeelne soojusõpetuse õpik “Tehniline termodünaamika”, 1930. aastal järgnes sellele “Elektrokeemia”.⁵

1920. aastani puudus Eestis tehnikauuringuid korraldav asutus, mis taganuks tootmises kasutatavate materjalide vastavuse toodetele esitatavatele kvaliteedinõuetele. Selle lünga täitmiseks loodi 1919. a Riigi Kesklaboratoorium. Eestisse saabumise järel asus õppetöö kõr-val seda tööd korraldama professor Dreyer. Paari aasta pärast ilmn-

et tehnikateaduslikke uurimistöid segab vajalike laborite allumine eri ametkondadele. Teravnes ka vajadus mitmesuguste katse- ja mõõte-tegevuste ning mõõteriistade täpsuse kontrollimistööde järele. Nende probleemide lahendamiseks asutati Tallinna Tehnikumi juurde Riiklik Katsekoda, millele allutati varem eri ametkondadele allunud väikesed katsekojad ja laboratooriumid. Sellega loodi nii vajalikku ajupotentsiaali kui ka tehnilisi vahendeid koondav üksus, mis esimese asutusena Eestis eesmärgistas tehnikateadusliku tegevuse. Selle Eesti teaduse arengule olulise asutuse juhatajaks määrati professor O. Maddison, tema asetäitjaks professor F. Dreyer, kelle juhtimisele allutati ka soojuste, vee ja gaasidega seotud mõõtmistega tegelev labor. Pärast mõningaid ümberkorraldusi allutati temale veel Riikliku Katsekoja analüütilise keemia osakond. Neid ülesandeid täitis ta Tallinna Tehnikumi keemia, soojuste õpetuse ja meh.-tehnoloogia õppejõu töö kõrvalt. Alates 1926. aastast hakkas ta täitma ka mehaanikaosakonna dekaani kohustusi.⁶

Teadusliku tegevuse raames asuti Katsekojas kõigepealt uurima kohalikke loodusvarasid. Professor Dreyer koos kolleeg M. Kand'iga võttis uurimisele Eesti ravimudade radioaktiivsuse ja koos professor Ottomar Maddisoniga otsis põlevkivist asfaldi tootmise võimalusi. Uurimuse tulemused avaldati "Riikliku Katsekoja Teatajas".⁷ Lisaks paljudele referaatidega esinemistele ja teaduslike artiklite avaldamisele kodu- ja välismaistes teaduslikes ajakirjades on temalt trükituna ilmunud mitmesuguseid teaduslikke uurimusi.⁸ Sellealase tegevuse tunnustuseks valiti ta 1926. a keemikute seltsi *Societa de Chimie diu Romani* liikmeks.

Professor Dreyer võttis elavalt osa ka Eesti Inseneride Ühingu tegevusest ning oli Eesti Keemikute Seltsi esimees. Kolleegid tunnustasid teda kui paljudes teadusharudes põhjalike teadmistega teadlast. Kõrgelt hinnati tema silmapaistvat organiseerimisvõimet äsja asutatud õppeasutuse tegevuse kujundamisel ja korraldamisel. Talle olnud iseloomulik võime avaldada mõtteid lühidalt, selgelt ja veenvalt ning leida kiirelt probleemidele õigeid ja otstarbekaid lahendusi.⁹

Teeneka teadlase pedagoogiline ja teaduslik tegevus katkes paremas loomeeas. 1931. aastal sundis raske haigus teda avalikust elust tagasi tõmbuma. Oma viimased aastad elas ta Tallinna Nõmmel Vana-Pärnu mnt 27, kus ta 1. veebruaril 1934. a suri.¹⁰ Arhiivis asuval surmateatel on märge, et professori surmast teatas tema tuttav Peter Hoffmann Albu vallast.¹¹

Professori leinamälestustalitus toimus 4. veebruaril Nõmmel saksa koguduse kirikus. Järgmisel päeval, 5. veebruaril 1934 saadeti tema põrm Viljandisse ja sängitati Jaani koguduse kalmistu mulda.¹²

Miks Viljandisse? Miks oli Viljandi oma elutee lõppu aimavale professorile nii oluline, et seda oma viimaseks puhkepaigaks soovis?

Viljandi linna 1728.–1889. a kodanikeraamatus on kirjas neli Dreyerit: 1770. aasta algul on kodanikuks võetud raamatuköitja Johann Dreyer, sama aasta lõpul on nimekirja lisandunud Heinrich Dreyer – ilmselt esmamainitud Johanni poeg. 1791. a on kolmanda sama nimega kodanikuna kirja pandud lihunik Martin Dreyer. Neljandana figureerib nimekirjas Dreyer Wilh(elmine) Marie, kelle kohta kodanikuks võtmise aega ega elukutset pole märgitud. Linnakodanike nimekirjas 19. sajandi osas kuni 1880. aastani Dreyer'eid ei esine.¹³ Viiteid professor Dreyeri sugulusele nimetatutega Viljandi Jaani koguduse meetrikas ega linnavalitsuse arhivaalides ei leidu. Ka TPI juubelikogumis pole viiteid professori päritolule.

Professori perekonnaloo jälgedele aitab TPI Toimetistes avaldatud artikkel, milles antakse ülevaade Eesti silmapaistnumate soojustehniliste ainete õppejõudude tegevusest ning lisatakse nimetatute kohta ka mõningaid eluloolisi andmeid. Selles on professor Fr. Dreyeri sünnikohana nimetatud Põltsamaa ja eludaatumitena 1879–1934.¹⁴

Sama kasinad on Eesti taasiseseisvumise järel ilmunud “Eesti entsüklopeedia 14 – Eesti elulood” ja “Eesti teaduse biograafilise leksikoni” andmed. Varemavaldatule lisandub, et professor Fr. Dreyer on kooliõpetaja poeg, tema sünni ja surma kuupäevad ning surmakoht – Nõmme.

Professori surmadaatumina on nendes teatmeteostes märgitud 2. veebruar 1934. Viljandis Jaani koguduse kalmistul asuva hauatähise graniiti aga on raiutud 1. veebruar 1934. Sama kuupäev on ka 1934. a 2. veebruaril ilmunud ajalehes “Revalsche Zeitung” avaldatud surmateates. Ilmselt on viimatinimetatud allikad tõepärasemad.

Täpsematele eluloolistele andmetele juhatab TPI juubelikogumikus leiduv viide, et professor on lõpetanud Tartu Ülikooli. Tartu Ülikooli Üliõpilaskonna Teatmik,¹⁵ Rahvusarhiivi Ajalooarhiivis Tartus asuvad üliõpilaste toimikud,¹⁶ optantide toimikud Rahvusarhiivi Riigiarhiivis Tallinnas¹⁷ ning Akadeemilise Raamatukogu ja Tehnikaülikooli muuseumi allikmaterjalid võimaldavad teadlase elukäigust ning sidemetest Viljandiga ülevaate ikkagi saada.

Nimetatud allikate andmeil sündis Friedrich Amandus Johann Dreyer Põltsamaal 9. septembril 1879. a. Tema isa – 1852. aastal Kuramaal Liibavi lähedal Durbenes sündinud Emil Amandus Dreyer – on koos oma naise Wilhelmine Julianega tulnud 1877. aastal Põltsamaale kooliõpetajaks. 1880. a sügisel asus Dreyerite pere elama Viljandisse, kuhu Emil Amandus Dreyer kutsuti kreiskooli õpetajaks.¹⁸ Kreiskool paiknes nüüdse aadressi kohaselt Laidoneri plats 5, s.o majas, kus tänapäeval asuvad Viljandi linnavalitsuse ametid.

1884. a suri Emil Amandus Dreyer 31 aasta vanuselt kopsupõletiku.¹⁹ Ta maeti Viljandi Jaani koguduse kalmistule. Ootamatult lahkunud kaasat jäid leinama abikaasa Wilhelmine Juliane koos 6-aastase tütre Caroline Sofia ning poegade 5-aastase Friedrichi ja 3-aastase Martin Carliga. Agara naisena tütarlastekoolis ja linna käsitööhuviliste daamide ringides käsitöö tunde andes suutis ta oma teenistusega võimaldada lastele korraliku hariduse. Tütar lõpetas Tartus tütarlaste erakooli (ametlikult Liidia Horni Erakool – toim), sooritas kodukooliõpetaja kutseksamid ja asus tööle mainekates aadlikepererkondades koduõpetajana. Aastatel 1906–1908 õpetas ta Viljandi linna tütarlastekoolis saksa ja prantsuse keelt ning 1908. a siirdus Venemaale Kaluugasse, sealse gümnaasiumi saksa ja prantsuse keele õpetajaks. Järgmisel aastal läks Venemaale ka ema Juliane. Ta elas algul Peterburis poja peres, kuid siirdus sealt edasi tütre juurde Kaluugasse, asudes sealgi tööle tütarlaste käsitööõpetajana. Ka lastest noorim, poeg Martin, lõpetanud 18-aastaselt Tartu Aleksander I Önnistatu Gümnaasiumi, siirdus tööle Venemaale, algul Pihkvasse ja sealt Jaroslavl.²⁰

Friedrichi lapsepõlv möödus Viljandis. Alghariduse omandas ta samas koolis, kus isa oli olnud õpetaja. Viljandi Kreiskooli õppenõukogu koosolekute protokollides iseloomustatakse Friedrichit kui head ja usinat õppurit.²¹ Kreiskooli lõpetamise järel õppis ta edasi Tartu Aleksandri gümnaasiumis, mille lõpetas 1898. aastal kuldmedaliga. Küpsustunnistuse kahekümnest hindest oli ainult kaks nelja. Silmatorkavalt palju on tollal õpitud keeli. Õpiti vene, ladina, kreeka, saksa ja prantsuse keelt – nii jooksvad kui ka lõpueksamite hinded neis ainetes olid Friedrich Dreyeril eranditult viied.²²

1898. aasta suvel käis Fr. Dreyer Viljandis Jaani koguduse juures leeris ja sügisel alustas õpinguid Tartu Ülikooli keemiateaduskonnas. Õppetöö kõrval tegeles ta teaduslike uurimustega, mille käigus valmis mahukas töö Tartu Ülikooli veevärgi vee omadustest. See uurimus

koos muude tudengiaastate dokumentidega asub tema isiklikus toimekus Tartus Eesti Ajalooarhiivis. Huvitava ajastut iseloomustava dokumendina on selles üliõpilase poolt allakirjutamisele kuulunud venekeelne õiend, milles kohustatakse mitte osalema salaühingutes ja mitte rikkuma riigi seadusi ja eeskirju.²³

Ülikooli lõpetas Fr. Dreyer 1903. a keemiateaduse kandidaadi kraadiga.²⁴ Siirdunud Peterburi, asus ta 15. detsembrist 1903 tööle sealses polütehnilises instituudis füüsilise keemia kateedris assistendina, samas määrati ta ka füüsikalise keemia laboratoorsete tööde juhatajaks. 1906. aastal esitas Dreyer avalduse Tartu Ülikoolile palvega lubada õiendada Tartu Ülikooli juures magistrikraadi taotleja eksamid füüsikas, füüsikalises, analüütilises ja anorgaanilises keemias, teatades, et tal on valminud kolm uurimustööd teemadel, mis käsivad sulamite kristalliseerumiskiirusi, madalate temperatuuride mõõtmise meetodeid ja asofenetooli aurude mõningaid omadusi.

Olles sooritanud Tartu Ülikooli juures magistrieksamid, kaitses ta 1914. aastal samas ka magistriväitekirja ja promoveeriti füüsikalise keemia magistriks.²⁵ Aastast 1916 oli ta orgaanilise ja analüütilise keemia dotsent, 1918. aastast professor ja prorektor Petrogradi I Polütehnilises Instituudis. Aastail 1916–1919 oli ta ka Petrogradi Põllumajanduse ja Metsanduse Akadeemia anorgaanilise ja analüütilise keemia dotsent ning professor ja alates 1918. aastast ka prorektor.²⁶

Õppejõutegevuse kõrval asutas ta 1916. aastal koos mõttekaaslastega keemiapreparaatide tootmiseks tööstusliku laboratooriumi. 1918. aastal valiti Fr. Dreyer Venemaa Teaduste Akadeemia plaatinakomitee sekretäriks.²⁷

Hoolimata edukalt kulgevast karjäärist, sundisid Venemaa revolutsiooni- ja kodusõjaaastate segadused ning repressioonid haritumate ja ettevõtlikumate inimeste vastu noort professorit otsima teaduslikuks tegevuseks rahulikumaid ja stabiilsemaid tingimusi. See võimalus tekkis, kui pärast Eesti Vabadussõja lõppu sõlmiti Nõukogude Venemaaga rahuleping, mis andis Venemaal elavatele Eestist pärit isikutele optisiooniõiguse – s.o õiguse Eesti kodakondsusele ning kodumaale tagasipöördumisele.²⁸

Aastail 1920–1923 tuli Venemaalt Eestisse tagasi 35 578 optanti, umbes kolmandik 106 067 avalduse esitanust. Tagasi pöördusid eeskätt haritumad ja ettevõtlikumad inimesed.²⁹ Toomas Karjahärmi andmeil oli Venemaale siirdunute hulgas kõige enam haritlasi, nagu insenere,

ökonómistest jt, kellest enamik oli Venemaal asunud tööle majanduse moderniseerimise ja industrialiseerimisega seotud erialadel. Ent ka üle poole Eestist pärit kõrgharidusega farmatseutidest, filoloogidest ja muusikutest töötasid Venemaal. Suhteliselt paljud neist olid hinnatud tugevate spetsialistidena ja teinud silmapaistvat karjääri. Näiteks töötas Venemaa kõrgkoolides 1915. a üle 20 eestlaste, neist 8 professorit.³⁰ Selline haritud ettevõtlike ning suurte praktilise töö kogemustega inimeste hulgaline kodumaale tagasipöördumine oli üheks oluliseks teguriks, mis võimaldas iseseisvuses muuta kõrghariduse eestikeelseks, asutada tehnikakõrgkool ning anda riigile võimekaid spetsialiste ja juhte.

Vabadussõja-järgset Venemaalt opteerimist on mainitud väga mitmeladsetes publikatsioonides, kuid ilma selle korralduslikku külge lähemalt käsitlemata. Põguski tutvumine Riigiarhiivi opteerimisfondi toimikutega äratav lugupidamist selle põhjaliku ettevalmistamise ja operatiivse läbiviimise vastu. Opteerimistoimingute üksikasjaliku dokumenteerimisega on loodud ka väga rikkaliku ja huvitava andmestikuga infopank.

Rahulepinguga anti opteerimistoiminguteks ainult üks aasta. Lühikese ajalimiidi tõttu ja tollastes kommunikatsioonitingimustes tähendas see päratut tööd. Kodusõjajärgses kaoses vaevleval Venemaal tuli luua toimiv esindustevõrk, informeerimaks hajali asuvaid eestlasi asukaid opteerimisvõimalusest ning korraldamaks vajalike dokumentide kogumine, läbivaatamine ning otsuste langetamine ja vormistamine. Paljudel juhtudel on nõutatud avalduse esitanu kohta mitmest asutusest lisateavet ja kontrollitud esitatud andmeid ning alles siis langetatud otsus, antud välja Eesti passid ja muud vajalikud dokumendid.

Kogu see tegevus toimus Tartu rahulepingu artikkel 4 alusel, millega anti Venemaal elavatele eestlastele soost kodanikele õigus ühe aasta jooksul, arvates rahulepingu ratifitseerimisest, opteerida Eesti kodakondsus, millele kaasnes kohustus pärast optiooni saamist ühe aasta jooksul Venemaalt ka lahkuda. Eesti soost isikute all mõisteti "isikuid, kes ise või kelle vanemad olid praegu Eestit moodustaval territooriumil kogukondade või seisuaste asutuste hingekirjades."³¹ Tsaari-Venemaa passi-seaduse kohaselt pidid mujale siirdujad võtma kodukohast passi, kuhu kanti ta edasised elukohad võõrsil, kuid nn "hingekirjas" seisis ta oma sünnikogukonnas.³² Eestlaste opteerimist korraldasid Moskva kontroll-opteerimiskomisjon, selle osakonnad Peterburis ja Omskis ning nende piirkondlikud esindused.³³ Opteerida soovija pidi komisjonile

esitama avalduse palvega tunnistada ta Eesti kodanikuks ja anda välja Eesti pass. Kirja tuli panna perekonnaliikmete ja avaldaja enda isikuandmed, senine elukoht, tegevusala, sissetulekuallikad ning isik(ud), kelle toetusele võib Eestisse saabudes loota. Avaldusele tuli lisada sünnitunnistus, ankeet-küsitlusleht vastustega selle 17 küsimusele, pass selle täiendusdokumentidega ja sõjaväelist seisundit tõestavad dokumendid. Nõutud dokumendid andsid avalduse esitanu päritolust, perekonnast, haridusest, varanduslikust seisundist, sh Venemaale jäävatest kinnisvaraomanditest, sõjaväelisest ettevalmistusest, toimetuleku- ja tegevusväljavaadetest Eestisse saabudes ja paljust muustki üsna üksikasjaliku ülevaate. Esitatud andmeid, eriti optantide poliitilist tausta, on EV valitsusasutuste poolt üsna põhjalikult kontrollitud, nõutades enne otsuse langetamist lisaandmeid nende sünnikohast ja mitmest ametiasutusest.

Opteerimistoimikute andmed täiendavad professor Fr. Dreyeri elu- ja perekonnalugu mitme huvitava faktiga, tuues sealhulgas esile sümptomid Eesti ja Viljandiga.³⁴

25. mail 1920 kirjutatud opteerimisavalduses palub F. D. tunnistada end Eesti Vabariigi kodanikuks ja anda sellekohane pass, märkides, et ta on 40 aastat vana, elukutselt keemia professor ja töötab Petrogradi I Polütehnilises Instituudis (1-й Петроградский политехнический институт) ning Stebuti Põllumajanduse ja Metsanduse Instituudis (Стебутовский институт сельского хозяйства и лесоводства) prorektorina. Eestisse saabudes loodab töökoha saada Viljandis või Tartus, kus sissetulekuallikaks kujuneks palk ning lisaks naisevanemate toetus. Avaldusele on lisatud 1903. aastal Tartus väljaantud nn passiraamat, mille kohaselt on ta ka seal hinge kirjas. Passiraamatu lisaandmeist ilmneb, et 1905. aasta lõpul on Friedrich Dreyerile keiserlikul korraldusel vastavalt tollasele tsiviilteenistuse astmestikule omistatud kolleegiumi assessori teenistusaste, mis vastas kapteni auastmele sõjaväes. Samast allikast saame veel teada, et 27-aastaselt on ta abiellunud Viljandi ettevõtja, vabriku- ja majaomaniku Robert Natuse 21 aasta vanuse tütre Dagmariga. Laulatus on toimunud 18. juunil 1907 Viljandis. Professori pere on Peterburis elanud Polütehnilise Instituudi korteris nr 71 (ka Polütehnikumi krt 71). Järgmisel aastal, 24. oktoobril 1908 on Dreyerite perre sündinud poeg Hans Robert ja 28. veebruaril 1914 tütar Benita Marianna. Avaldusest ilmneb veel, et professori abikaasa Dagmar koos 11-aastase poja ning 6-aastase tütrega elavad Saksamaal Wilsnacki lin-

nas Brandenburgis ja et professori ema on sündinud 1884. a Kuramaal Hasenpotis, on hingekirjas Viljandis, kuid elab Venemaal Kaluugas.

Professori Eestisse vastuvõtmist ja kodakondsuse andmist soovitasid Asutava Kogu liige Herman Koch Tallinnast ning vabrikant Robert Natus Viljandist.³⁴

Avalduse menetlemise käigus on toimikusse lisatud veel mitu dokumenti. Ilmselt asjakohasele järelpärimisele vastates teatab EV Haridusministeerium kirjaga 2. juulist 1920, et ministeerium peab soovitavaks professor Friedrich Dreyeri tagasitulekut kodumaale. Lisandunud on ka professori äia Robert Natuse poolt 26. juunil 1920. a koostatud ja tempelmargistatud palvekiri, milles ta "palub alandlikult... professor Friedrich Dreyeri tagasitulekut Peterburgist võimalikuks teha..."; lisades, et ta on üles kasvanud Viljandis, kuhu tema isa Emil Dreyer kreiskooli kooliõpetajaks kutsuti. Järgneb lühiülevaade väimehe Peterburi karjäärast ning palvekiri lõpetatakse teatega: "Tema soovib nüüd oma kodumaale tagasi tulla et siin oma tegewuses edasitöötada, ja palub sissereisimise luba Eestise." Palvekirjale on lisatud Friedrich Dreyeri ristimistäht.³⁵

Kuid enne nõusoleku andmist on opteerimist korraldavad ametnikud EV Siseministeeriumis pidanud vajalikuks esitatud dokumentide tõepärasust kontrollida. Neli päeva pärast professori äia eelnimetatud palvekirja EV Siseministeeriumile on Viljandi linna vanemkordnik Rääbis külastanud härra Robert Natust tema majas Tartu t 21 ning korraldanud ülekuulamise, tegemaks kindlaks, kas professori poolt avaldusele lisatud küsimustelehel antud vastused on tõepärased ning selgitamaks tema poliitilist usaldusväärust. Ülekuulamise kohta on koostatud protokoll, mille on läbi vaadanud Viljandi linna politseiülem Pint ning kirjutanud sellele resolutsiooni: "F. D. Dreyeri Eestisse sissesõidu vastu minu poolt takistusi ei ole."³⁶ Ülekuulamise protokolliga on tutvunud ja professor Dreyerile Eesti kodakondsuse andmise asjus arvamust avaldanud ka Viljandi linnapea Marfeldt (1921. aastast Maramaa), kelle resolutsioon protokollil alläarel on lakooniline: "Takistusi ei ole: A. Marfeldt – linnapea."³⁷

Professor Friedrich Dreyeri opteerimisavaldus rahuldati. Novembris 1920 tuli ta Eestisse. Pärast lühiajalist töötamist Sõjaministeeriumis algas tema tegevus õppejõuna Tallinna Tehnikumis.

Ka professori ema Juliane ning õde Caroline/Karoline olid otsustanud pöörduda tagasi Eestisse. 28. mail Kaluugas kirjutatud avaldusele

lisatud dokumentidest selgub, et professori ema Juliane isa Friedrich Kramer on sündinud Strassburgis, nüüdses Strasbourgis, ema aga on pärit Kuramaalt. Liibavi lähedal Durbenes asuva põllu ja hoonetega kinnistu on Juliane märkinud oma üheks sissetulekuallikaks.³⁸

Juliane Dreyeri kavatsus pöörduda tagasi Eestisse ei täitunud. 5. juulil 1920 Eesti esindusse Moskvast saabunud kirjas teatab ta tütar Karoline, et ema Juliane on 7. juunil Kaluugas surnud ning ka tema ise sealt lahkunud ja elab Petrogradis venna korteris ning palub oma opteerimisdokumendid saata Petrogradi Eesti konsulaati.

Karoline Dreyeril kujunes opteerimise nõusoleku saamine keerukamaks kui professorist vennal. Hoolimata Viljandi linnapea Marfeldt'i, pastor Mikwitzi ning venna äia Robert Natuse soovitudest ja toetuslubadustest, on ta 12. oktoobril 1920 saanud EV Siseministeeriumilt eitava vastuse. Põhjuseks on märgitud, et Karoline vanemad on pärit Kuramaalt ja ta isa Viljandi hingekirjast välja kirjutatud, mistõttu ei saa teda tunnistada EV kodanikuks.

Eitav vastus pole ettevõtlikku daami heidutanud. Uues siseministeeriumile esitatud avalduses palub ta oma palve uuesti läbi vaadata, selgitades, et ta isa kirjutati Viljandis hingekirjast välja surma tõttu; et ta ise on Eestis sündinud, Viljandis koolis ja leeris käinud ning sellest ajast ka Viljandi Jaani koguduses kirjas ja et ka passiraamat on talle välja antud Viljandi Kreisi Politseivalitsusest, et peale õpetajakutse omandamist on ta töötanud Viljandis tütarlastekoolis ja progümnaasiumis saksa ja prantsuse keele õpetajana. Vallates kõnes ja kirjas vabalt eesti keelt, tahab ta Eestis jälle õpetajana töötada. Kirja lõpus viitab sellelegi, et ta professorist vend on võetud Eesti Vabariigi kodanikuks ja sõidab Eestisse, mistõttu palub ka ennast kodanikuks tunnistada, "...et saaks eesti koolis töötada ja venna perekonnas elada."³⁹

Lisaks Karoline Dreyeri mitmekülgset motiveeritud avaldusele aitasid esialgse eitava otsuse ümbervaatumisele ilmselt kaasa EV Haridusministeeriumi saksa rahvusekretäri Johannes Beermanni 4. nov 1920 haridusministrile ning siseministrile saadetud kirjad. Nendes kinnitab hr Beer mann Karoline Dreyeri avalduses esitatud andmeid, lisades, et tunneb teda kui vilunud ja virka kooliõpetajat ning et Eestis kooliõpetajatest suur puudus on, palub avaldus rahuldada ja esialgne eitav vastus ümber otsustada ning lõpetab kirja kinnitusega: "Juure lisan et mina selle eest vastutuse oma peale võtan et Karoline Dreyer poliitilises mõttes täiesti usalduse väriline on."⁴⁰

Haridusminister on rahvussekretäri kirjale 6. nov 1920 kirjutanud: "Toetan", siseministeeriumile adresseeritud kirjal on ministri resolutsioon: "Kui vend vastu võeti, võtta õde ka", ning Karoline Dreyeri avaldusel: "Vastu võtta. 16/XI" ja allkiri ning tempel – "Kodakondsuse tunnistus Nr 12894 välja antud."

Kas Karoline Dreyer Eestis õpetajana tööle asus või siirdus edasi Kuramaale Durbenes emalt päritud kinnistut haldama, selle kohta pole mingeid andmeid õnnestunud leida, nagu sellegi kohta, kas professori abikaasa Dagmar, poeg Hans Robert ning tütar Benita Marianna Saksamaalt Eestisse abikaasa ja isa juurde tagasi pöördusid.

Eespool esitatud seikadest ilmneb, et professor Friedrich Dreyerit sidusid nii sünnimaa Eesti kui ka kunagise kodu- ja noorpõlvelinna Viljandiga ka Peterburi- ja Tallinna-aastatel tugevad sidemed. Küllap need viisidki otsusele tulla segaste tulevikuväljavaadetega Petrogradist tagasi just Eestisse, sünnimaale. Samas saab mõistetavaks haige professori elupäevade lõpu lähenemist tajudes tekkinud soov, et maetaks Viljandis, kohas, kus juba asus ta isa haud, kus möödus lapsepõlv, esimesed kooliaastad ja kus ta leidis elukaaslase.

Segaste ja raskete aastakümnete jooksul on viljandlased professori ja ta haa siiski unustanud. Tema hauakäabast on senini kaitsnud vaid graniitne hauasammas ning sellesse raiutud professoritiitel. 2004. aastal möödus 125 aastat professor Friedrich Dreyeri sünnist ja 70 aastat ta surmast.

Viljandi linnavalitsus on oma otsusega tunnistanud professori haa kaitsealuseks kalmuks, kuid naaberhaudade poolt kitsukeseks surutud platsil pole hauakäabas enam aimatavgi ning vajab väärrikamat kujundamist ja hooldamist. Küllap oleks ka kohane, kui professori teeneid Eesti teadusele hakkaks meenutama Viljandi Linnavalitsuse poolt määratav professor Friedrich Dreyeri nimeline stipendium, mis antaks Tallinna Tehnikaülikoolis edukalt õppivatele viljandlastest noortele.

Lühendid

- EV – Eesti Vabariik
- F.D. – Friedrich Dreyer
- EAR – Eesti Akadeemiline Raamatukogu
- TPI – Tallinna Polütehniline Instituut
- TÜ – Tartu Ülikool

Kirjandus

1. Tallinna Polütehniline Instituut 1936–1986. Tallinn 1986.
2. Tallinna Polütehniline Instituut 1936–1986. Tallinn 1986, lk 35, 38, 300, 487.
3. Päevaleht 9. sept 1929.
4. Mägi, V. Inseneriühendused Eesti riigi ülesehituses ja kultuuriprotsessis 1918–1940. Tallinn 2004, lk 14, 18, 20–22.
5. Mägi, V. Soojustehnika ja energeetika Tallinna Tehnikumi õppekava-des. – TPI Toimetised, nr 565. Tallinn 1983, lk 99.
6. Tallinna Polütehniline Instituut 1936–1986. Tallinn 1986, lk 41–44.
7. Eesti Tehnika Seltsi Ajakiri. 1922 nr 8/9, lk 97–104.
8. Eesti teaduse biograafiline leksikon, 1. Tallinn 2000, lk 206.
9. Päevaleht 9. sept 1929.
10. Revalsche Zeitung 2. Feb 1934.
11. Märge F. D. surma reg-kaardil Siseministeeriumi Rahvastiku toimingute osakonna arhiivis.
12. Revalsche Zeitung 2. Feb 1934.
13. Freymann, G. von. Das Felliner Bürgerbuch (1728–1889). – Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1900–1901. Beilagen. Fellin 1902, S. 1–96.
14. Rozanov, N. Soojustehniliste ainete õppejõud Eestis. TPI Toimetised, nr 565. Tallinn 1983, lk 173.
15. Tartu Ülikooli Üliõpilaskonna Teatmik. Album Academicum Universitatis Tartuensis 1889–1918, II, Tartu 1987, lk 73 ja 430.
16. EAA, f. 402 (Tartu Keiserlik Ülikool), n. 1, s. 8976, 8979.
17. ERA, f. 28 (Petrogradi Kontroll-Opteerimise Komisjon), n. 2, s. 1676.
18. Waldmann, F. Schulgeschichte Fellins. – Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für das Jahr 1888. Beilage I. Fellin 1889, S. 28–29.
19. Viljandi Jaani (saksa) koguduse surmaderegister 1859–1894. Inv reg 4529, 1884. a sissekanne nr 8. Eesti Genealoogia Seltsi valduses olev mikrofilm.
20. Viljandi Jaani (saksa) koguduse personaalraamat – II nr 4, inv nr 4573, lk 4922. Eesti Genealoogia Seltsi valduses olev mikrofilm.

21. EAA, f. 1181 (Viljandi Kreiskool), n. 1, s. 4 ja f. 3778, n. 1, s. 5
22. EAA, f. 402, n. 1, s. 8979.
23. EAA, f. 402, n. 1, s. 8976.
24. EAA, f. 402, n. 1, s. 8979.
25. ERA, f. 4374 (Tallinna Tehnikum), n. 2, s. 21.
26. Päevaleht 9. sept 1929.
27. Päevaleht 9. sept. 1929.
28. Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel – Eesti Vabadussõda 1918–1920, II. Tallinn 1997 (esmatr 1939). Lisa 11, art IV, lk 529.
29. Raag, R. Eestlane väljaspool Eestit. TÜ kirjastus. Tartu 1999, lk 52.
30. Karjahärm, T. Ida ja lääne vahel. Eesti–Vene suhted 1850–1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn 1998, lk 291–292.
31. Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel. Märkus art IV juurde (vt viide 28.).
32. Must, A. Eestlaste perekonnaloo allikad. Tartu 2000, lk 155–206.
33. Eesti entsüklopeedia, 7, 1994, lk 77.
34. ERA, f. 28, n. 2, s. 1676. Küsimusleht Dreyerite opt-toimikus.
35. ERA, f. 28, n. 2, s. 1676. R. Natuse palvekiri Dreyerite opt-toimikus.
36. ERA, f. 28, n. 2, s. 1676. R. Natuse ülekuulamisprotokoll Dreyerite opt-toimikus.
37. ERA, f. 28, n. 2, s. 1676. R. Natuse ülekuulamisprotokoll Dreyerite opt-toimikus.
38. ERA, f. 28, n. 2, s 1676. Juliane ja Karoline Dreyeri opt-küsitluslehed.
39. ERA, f. 28, n. 2, s. 1676. Karoline Dreyeri kiri EV siseministrile.
40. ERA, f. 28, n. 2 s. 1678. EV Haridusministeeriumi saksa rahvussekretäri kirjad EV Haridusministeeriumile ja Siseministeeriumile.

ONE SHOULD NOT FORGET A MERITORIOUS SCIENTIST

Karl Kurro

In the Old Cemetery of Viljandi, an upright tombstone commemorates Professor Friedrich Dreyer (1879–1934). This man of elaborate course of life was born in Põltsamaa in 1879 into the family of a schoolteacher. A year later the family moved to Viljandi, where his father Emil Amandus Dreyer obtained the position of a schoolteacher in the district school. The father of Friedrich Dreyer died in a young age – already in 1884. The vigour of his mother Wilhelmine Juliane enabled him, as well as his sister and two brothers to obtain a good education. Fr. Dreyer studied in the district school of Viljandi, in the Alexander High School in Tartu, and in 1903 he finished the faculty of chemistry at the University of Tartu. During the same year, he moved to St. Petersburg and worked at the Institute of Polytechnics, and later also at the Stebut Academy of Agriculture and Forestry in St. Petersburg. In 1914, he defended a Master's degree of physical chemistry. From 1916 he worked as an associate professor of physical chemistry, in 1918 he was promoted to the position of a Professor and the Vice Rector of the 1st Institute of Polytechnics of St. Petersburg, and the Academy of Agriculture and Forestry of St. Petersburg. In 1918, Fr. Dreyer was elected a secretary of the Committee of Platinum of the Russian Academy of Sciences.

Uncertain times and Bolshevik repressions forced Fr. Dreyer to repatriate to Estonia at the beginning of the 1920s. Here he was active at the birth of technical university education in Estonia, and the formation of Tallinn Technical School (later Tallinn Institute of Polytechnics; Tallinn University of Technology). At this institution he worked as a professor and as head of laboratory until 1931, when he was forced to resign due to a serious illness. Fr. Dreyer died in Tallinn in 1934. His cremated remains are buried at the cemetery of the congregation of St. John's in Viljandi.